

Friedrich Nietzsche, velký průkopník dekonstruktivismu si bral na paškál mnohé věci, ale filosoficky nejrelevantnější jsou asi dvě: jeho kritika morálky jako takové a jeho kritika pravdy. Jestliže tedy autor této úvahy vykazuje značné souznění s podobnými idejemi v případě kritiky pojmu *dobra*¹, dalo by se očekávat, že se bude chovat „nietzschovsky“ i v případě pojmu pravdy, pojmu, který byl postmoderní dekonstrukcí zasažen mnohem výrazněji, nežli samotné pojmy morální, neboť jim i většina postmodernistů přiznává přinejmenším alespoň nějaký sociálně-pragmatický význam; sociální hledisko je i v postmoderní filosofii stále poměrně významné.

Čtenář s podobným očekáváním však může být v závěru eseje překvapen, nicméně nepředbíhejme. Začneme vskutku dekonstrukcí, a to dekonstrukcí Aristotelovy definice, popisující pravdu jako shodu soudu se skutečností.

Moderní myslitel se za prvé jistě podiví, jak vůbec někdo může připadnout na takovou podivnou myšlenku srovnávat obsah mysli („soud“) s čímkoli vnějším: to jsou přeci skutečnosti naprosto odlišné povahy, odlišného charakteru, řádu. Museli bychom být Bohem, aby obsah naší mysli byl totožný se světem, nebo alespoň s ním dostatečně korespondoval. Nebo bychom alespoň museli spolu s Leibnizem věřit v nějakou předzjednanou harmonii, která každému našemu kognitivnímu aktu zajistí korespondenci v reálném světě, ovšem – a to je více nežli chtěl Leibniz – tu správnou, pravou korespondenci.

Ovšemže bychom mohli Aristotelovu definici zachránit tím, že nebudeme požadovat *shodu*, ale řekněme *korespondenci*. Ale to je ožehavé: jednak korespondence už je něco mnohem volnějšího a nemusí mít charakter shody; jsou nejrůznější typy korespondencí a některé se zakládají právě v protikladu. Avšak hlavní problém je v tom, že nikdy nemůžeme vědět, co je doopravdy ona „skutečnost“; i kdybychom tedy vypracovali nějakou relativně spolehlivou metodu, jak ustavovat korespondenci určitého typu mezi představami naší mysli a jinými představami - které ovšem umístíme někam „mimo sebe“, kde bude ten náležitý soudce, který by ověřil shodu této shody se skutečnou skutečností? Aristoteles si to ovšem asi představoval trochu jinak: Náš svět není úplně skutečný. Je odleskem idejí, respektive se v něm projevují *formy*, a bez nich svět není uchopitelný, i kdyby měl nějakou samostatnou jšoucnost. Cesta filosofie, jak ji vymezil Aristotelův učitel Platón, je ovšem cestou participace duše na ideji. Shoda duše s vnější věcí je možná jen natolik, nakolik obě participují na těžé ideji. Proto se také aristotelská a potom i veškerá scholastická (neoplatonsko-aristotelská) filosofie tolik vyžívá v definicích všeho možného: Jenom tu část přírody, kterou jsme definovali, tedy *vymezili*, příslušnou (poznatelnou) formou, můžeme poznávat a popisovat; pro co nemáme pojem, pro nás neexistuje. V takovém bezpečném světě se ovšem shoda shledává snadno. Na sklonku středověku nakonec Raymundus Lullus sestrojí jakýsi „metafyzický automat“ na zjišťování pravd.

Je svým způsobem škoda, že novověk zapomněl na onen prastarý starověký poznatek toho, že poznávat můžeme jen to, co už vlastně známe. Trochu by to asi srazilo jeho sebevědomí, jež se nám vnucuje na každém kroku. Takřka na každém kroku totiž moderní člověk naráží buď na vědeckou „fakticitu“, to jest velmi zjednodušeně řečeno přesvědčení o tom, že to co ukazují vědcům přístroje a to, co je důsledkem jejich teorií (i ty přístroje jsou zkonstruovány podle nějaké teorie), je ona pravá skutečnost, nebo na nejrůznější až ideologické „samozřejmosti“. (Například: „demokracie je nejvyspělejší forma vlády“, „ekonomika musí být svobodná“ atp. atp.), až po vyložené předsudky typu „císařových nových šatů“. (Například: „Vlaky jsou nepohodlné, špinavé a jezdí neustále pozdě.“). Pokud všechny uvedené výroky ovšem pojmem jako věty, jež nám generuje naše poznávací paradigma dopředu vymezené tím, co hodláme uznat za skutečnost, je vše v pořádku: „V *mém světě* (ovšemže postmoderním) jsou vlaky špinavé a jezdí pozdě; patří někam do oblasti sociálního pekla, které je mi – naštěstí – v mém útulném BMW dostatečně vzdáleno. Ve středověké říši

1 Viz [O podstatě dobra a zla](#) | [Vox spiritualis aquilae \(andresius.cz\)](#)

Kněze Jana také byli lidé s ústy na břiše. Ony dokonce – ty vlaky - musí jezdit pozdě, neboť můj svět je zkonstruován tak, že plné bytí v něm mají jen lidé mé společenské třídy a jenom v ní se nalézá pokrokovost, spolehlivost, zodpovědnost, iniciativa a veškerý katalog ctností, zatímco věci založené tak předpotopně jako třeba na státních službách prostě fungovat nemohou.

Vraťme se ale k naší otázce po pravdě. Moderní člověk skutečně má tu ambici poznávat také „empiricky“; tedy vnikat svou myslí i mimo oblast dosud známého a představitelného. Odvaha takového činu je ovšemže srovnatelná s odvážností mořeplavců vydávajících se hledat jižní kontinent. Však se také lidstvo k obojímu vzhopilo ve zhruba stejné době. A také již od Kanta víme, že se ani v takovém případě neobejdeme bez apriorních předpokladů (například předpokladu kauzality). Jak jsem schopen ověřit pravost údajů přicházejících ke mně o vnějším světě? A nepůjde asi v prvé řadě o smyslové vjemy, protože tam panuje celkem všeobecná shoda, že svým smyslům věříme („viděl jsem to na vlastní oči“), i když víme třeba o existenci optických klamů.² Půjde o strukturovanější signály a sdělení, jichž se nám dostává jak od světa neživého tak živého. A jestliže nejsme na první pohled u těchto sdělení říci, co je jejich pravdivostí, pomůžeme si starou hermeneutickou metodou, hledejme předporozumění. A ještě další krok učiníme, který nám, mnohé usnadní: zeptejme se, co je opakem pravdy.

A tu musíme s překvapením konstatovat, že pravda nemá jediný jednoznačný opak, ale že se nám jeví dvě výrazné dichotomie: *Pravda – omyl a pravda – lež*. Mohli bychom samozřejmě říci, že první dichotomie se týká našeho vztahu k neživému, respektive předlidskému světu a jeho *signálům*, zatímco druhá se týká světa lidí a jeho *sdělení*. Ale to bychom byli příliš rychle hotovi a nesplnili bychom, co jsme si předsevzali. Nám přece jde o to, prostřednictvím těchto protikladů zjistit něco o pravě, a oba tyto pojmy jsou protiklady pravdy.

Tedy *pravda – lež*: Lež musí být něco vědomého a záměrného. Druhý člověk nám lže, když záměrně přináší informace, o jejichž nepravdivosti je sám přesvědčen. Je to tedy velice složitá struktura, která se navíc opírá o vědomí pravdy a je tedy od pravdy (a jejího – třeba i individuálního – pojetí) odvozená.

Ne úplně vždy: Mám na mysli případ, kdy mluvčí o daném předmětu nic neví a jen „si vymýšlí“. To je svým způsobem také lež, ovšem trochu jiného druhu – vydávání smyšlených informací za... - a za jaké vlastně? „Pravé“? Jak to poznáme, co je pravé? „Autentické“? To spíše. To by tedy znamenalo, že opakem smyšlených informací jsou informace pocházející z určitého zdroje. Jakého ovšem, jak věrohodného, a jakého druhu tento zdroj je, už pojem „autentičnosti“ neřeší. Mohou být tedy autentické informace, které jsou velmi nepravé, ba lživé. Vidíme, jak se zde točíme v kruhu a jak veškerá „vykazatelnost“ v lidské komunikaci tkví na velmi vratkých základech. To ostatně znají nejlépe školní děti (pokud ovšem ještě v internetové době nezapomněly hrát onu oblíbenou společenskou hru na „tichou poštu“)

Předchozí exkurz byl významný, protože nám ukázal, že v lidském světě je často důležitější úmysl, s jakým se komunikuje, nežli obsah komunikace sám. Podání mylné nebo zavádějící informace často jako lež nehodnotíme: považujeme snad za lháře člověka, který nás posadil na špatnou tramvaj? Jakoby garantem pravdivosti nebylo opravdu nic jiného nežli Já druhého člověka, to zdali je vůči nám „upřímný v srdci“.

To samozřejmě nemůžeme dobře zjistit. Někdy můžeme na nepravdivost druhého přijít, zpozorujeme-li nějaký – třeba drobný – rozpor mezi jeho chováním a jeho slovy. Ale mnohem spíše nás bude varovat nějaký „šestý smysl“. Co to je, o tom je nesnadno hovořit, proto ponechme celou otázku neuzavřenou a posuňme se k druhé možnosti *pravda – omyl*.

Jako *omyl* označujeme takovou myšlenku nebo představu, která po aplikaci, tedy po jejím spojení s vůlí v jednání, nevede k předpokládaným cílům: Spletu si sirku s jehlou a divím se, že do ní nenavléknu nit. Omyl tedy ve většině případů nenahlédneme, nemáme-li možnost

² Malinká poznámka pod čarou: Vědí všichni konzumenti mediálních zpráv o tom, že v dnešní elektronické existuje vyspělá technika fotomontáže a jiné obrazové manipulace?

otestovat předpoklad v praxi: o věcech, jež jsou nám vzdáleny, s nimiž se neseťkáváme v běžném životě, se kterými nepracujeme, míváme často velmi kuriózní představy.³ Jak lehce potom vznikají třeba různé sociální předsudky! A zůstane-li předmět vzdálen praktickému uchopení, tj. pokud nevyvineme úsilí o konkrétní konfrontaci s danou skutečností – třeba skupinou osob, může se sdílením takových představ předsudek jen dále upevňovat. Zdá se tedy, že se budeme muset pokorně vrátit k onomu aristotelskému vymezení a jenom lépe ošetřit ony modalities toho, s čím vlastně náš soud – naši představu srovnáváme. (Nejspíše to bude nějaký smyslový údaj, který nebude souhlasit s očekávaným smyslovým obrazem potvrzujícím naši představu.) To ovšem znamená, že rozhodčím o pravdě-nepravdě (tedy o tom, zda *se* mýlíme), nebudeme my, ale něco vnějšího, mylnost našeho předpokladu nám prokáže až neprůchodnost důsledků z něho vyvozených. A nedosti na tom: poněvadž jednání znamená vždy zúžení původních „neomezených“ možností, je možné, že mnohé z mylných předpokladů se do něj vůbec nepromítnou a svoji mylnost nám nezjeví; museli bychom naše jednání zkonstruovat jako vědecký experiment s právě jednou a jedinou vstupní testovanou hypotézou a to v běžném životě mnohdy nejde. A navíc bychom museli už mít vůči dané představě určité „podezření“. Mít ovšem takové podezření vůči veškerým představám a obrazům našeho života, tedy jinak vyjádřeno řídit se ve svém životě důsledně principem metodické skepse – je to pravá cesta života a může nám odhalit cestu k pravdě? A i kdybychom se touto cestou vydali, jistě ještě zbude nespočetně případů, kdy nám svět vůbec nenabídne možnost je otestovat, tedy potenciálně další nespočetná řada možných omylů. Vypadá to tedy, že náš svět bude nejisté moře potenciálních omylů, na němž jsme pouze schopni postavit jakési lešení z několika málo otestovaných tvrzení. Věru neradostný je takovýto comtovský svět.

Ještě jsme však nevěnovali pozornost jednomu jevu, a to, že nám někdy může prokázat omyl i naše vlastní myšlení. Toho zhusta využívají matematici: Nechají podezříváné tvrzení (někdy dokonce záměrně zvolené jako opak toho, co se chce dokázat) „pracovat“ v logickém stroji spolu s ostatními tvrzeními, dokázanými nebo přijímanými za správná. Ukáže-li se po určité době, že výsledek je absurdní, nebo ve sporu s vystavěnou matematickou strukturou (vybudovanou z oněch obecně přijímaných tvrzení – tzv. axiomů), je testované tvrzení prokázáno jako nesprávné.

Zajímavý může být případ, kdy se oba dva způsoby ověření octnou ve sporu: Buď tedy věc, na níž nenalzáme žádnou logickou chybu, ale přesto „nefunguje“, anebo případy, kdy naopak logika prokazuje nemožnost něčeho, co „vidíme před očima“; ovšem v tomto, druhém případě nejčastěji jde o různé hříčky založené právě na optických klamech, nebo na tom, že náš smyslový názor se dá snadno svést k povrchnímu pozorování.

Ještě zajímavější však je, že v obou uvažovaných postupech jsme museli k odstranění omylu vyvinout určité úsilí, bez něho bychom o mylnosti našich předpokladů, či představ nepronikli. Kdybychom zůstali trpní, pasivní, žili bychom nadále v nepravdě, v omylu. Máme tedy tady další dichotomii: omyl jakožto „pasivní nepravda“ (říkáme, že jsme „obětí omylu“) oproti lži jakožto „aktivní nepravdě“. Přitom první je jen zdánlivě méně nebezpečná nežli druhá. (Kdo že to říkal, že nevěří žádným průzkumům veřejného mínění, a vůbec žádným statistikám, které si sám nezfalšuje?) Naopak, podíváme-li se na ni dostatečně ostře, vidíme, kam nás vede řada významových přesunů: od *omylu* k *bludu* a od *nepravdy* k *nevědomosti*; to jsou na východě a západě alternativní vyjádření čehosi velmi závažného, od čeho je třeba člověka nutně osvobodit. Vidíme tedy opět, a zde se rodí návaznost na předchozí úvahu, kam nás

³ Zajímavý je fakt, že i když to či ono téma pro nemá praktickou relevanci, přesto o něm ty představy máme, respektive si je vytváříme. Proč, když je nepotřebujeme? Přesto se zdá, že lidská mysl bez představ nedokáže žít: jakmile v ní vznikne pojem něčeho, vytvoří si k němu, automaticky, také jistou představu, obraz. Soudím například, že všichni máme nějakou představu anděla, ovšemže různou. Žádná lidská mysl se nemůže spokojit se suchou katechismovou definicí, že to jsou nějakí „služební duchové, podřízení boží vůli“, nebo něco podobného. To je však úvaha, jež vede jinam, nežli k našemu tématu.

může zavést poddání se pasivitě, tentokrát na cestě poznání. Poddáme-li se pasivitě, záhy nás obklopí *maya* onen měnivý šat jsoucnosti, který není vpravdě jsoucností, právě proto, že se neustále děje a stává; její neustálá aktivita podobná vzdouvání pláště větrem omámí naše oči a přitom nám na věky poskytne dost látky k (pasivnímu) pozorování.

Dobrali jsme se tedy toho, že pravdy nelze dosáhnout pasivitou, pravda nemůže být pasivní. Vskutku je tomu tak: pravdu nám nezprostředkuje smyslový svět, ani to sebelepší měření. Tato pravda, pravda toho, co k nám praví svět, není v pravém smyslu pravdou: my ji musíme přinejmenším podrobovat cenzuře a testu. Ale dále, i když třeba zjistíme, že „údaje sedí“, což to je *naše* pravda, pravda již usilovně hledáme? Což odpovídá nám na naše otázky, jež nás sužují? Čerta starého: to je *objektivní* pravda, tedy pravda pro každého, která se dokonce vnucuje každému a každý ji může mít jak běhnu na ulici. Tím už však přecházím k další části svých výkladů a k té musím něco předeslat. Nejdříve však je třeba dokončit shrnutí.

Zjistili jsme tedy, že nechceme jakoukoli pravdu, která by byla pouhou pasivitou, aktivitu v poznávací oblasti jsme však zatím poznali pouze jako lež, nebo v lepším případě fabulaci. I když by bylo lákavé rozebírat nyní tyto modalities lidského vztahování se k pravdě (neboť – to jsme také viděli výše – lež *je* vztahováním se k pravdě), zdržíme se toho nyní a postoupíme k druhé části, kde se zeptáme, jak chceme definovat pravdu pozitivně, co je tou pro nás žádoucí pravdou.

Vydáváme-li se na pouť za pravdou, hledáme vlastně dvojí: chceme od pravdy, kterou nalezneme, aby jednak byla „naší“ pravdou ve smyslu předchozího výkladu, tj. aby odpovídala na *naše* otázky, respektive naši jedinou velikou otázku našeho bytí. Ale také chceme, aby to nalezené jako pravda bylo něco jistého a spolehlivého. Nebyla by to přece pravda, kdyby o ní bylo nutno stále znovu pochybovat. Jestliže má mít pravda charakter odpovědi, pak není možno, aby nás tato odpověď neuspokojila, aby vyvolávala další otázky. Taková sice může být cesta poznání, cesta k pravdě, ale od objevené Pravdy, očekáváme, že bude dokonalá a nebude již třeba ji dále zpřesňovat a dohledávat. Je tedy pravda vlastně jistota? Něco, co mi nemůže nikdo a nic vyvrátit?! Ano ovšem, ale to nestačí. Neradi bychom totiž dospěli k tomu, abychom se třeba sami utvrzovali v omylu. Pravda musí být takovou jistotou, která je bezpečná i vůči samotnému jejímu nositeli. Která třeba nepodléhá změnám jeho mínění a nálad. A odkud se taková jistota vezme? Řekli jsme, že nemůže být ze světa, ze samotné skutečnosti. Přesto potřebujeme, aby na pomoc našemu utvrzení odněkud něco přišlo – nějaké přitakání. Nemůžeme si ho zjednat nějakou "objektivní" metodou, třeba měřením, protože tím bychom se dostávali velice blízko právě k oné poloze falešné sebeafirmace (měření je naše aktivita, kterou skutečnosti vnucujeme).

Existuje koncepce pravdy, kterou je potřeba zde zmínit, protože nyní se blížím k jistým styčným bodům. Je to koncepce vycházející ze staré řecké intuice toho pojmu ovšem rozpracovaná až Martinem Heideggerem, již můžeme jednoduše označit za pojetí pravdy jako *neskrytosti*, což je pokus o etymologizující překlad řeckého *a-létheia*. V takovém pojetí se pravda dává jako prosté nahlédnutí skutečnosti. (Je to samozřejmě složitější, ale nebudeme zabíhat do podrobností.) A zde bych chtěl zdůraznit jemný, ale důležitý rozdíl: Pravda, jak ji já chápu, je čímsi poměrně těžce vydobytým, co se rozhodně nesbírá na ulici. Jsem přesvědčen, že nestačí pouze otevřít oči, a to, co vidím před sebou hned prohlásit za pravdu. (Ona i ta Husserlovsko-Heideggerovská pravda není tak samozřejmá; většinou vyžaduje určitou práci na vlastním zraku, určitého specifického pohledu, *epoché*). Zároveň vysvítá diametrální rozdíl oproti jinému metodickému postoji v současnosti hojně rozšířenému – především ve vědě - a sice takzvanému popperovskému principu falzifikovatelnosti: Ten říká zhruba to, že vědecky se má tvrdit pouze to, co může být někdy v budoucnu vyvráceno, resp. k čemu existuje myšlenková/logická struktura ("experiment"), která, pokud by byly ověřeny

její předpoklady, by dané tvrzení vyvrátila. Jsem přesvědčen, že žádný žijící a cítící lidský jedinec, nechce ve své duši bytostně spojovat otázku po pravdě až s nějakým jejím potvrzením v budoucnu (respektive přesněji řečeno: jakousi podmíněnou pravdou může být dané tvrzení do doby, než bude vyvráceno). Ač můžeme respektovat kritickou sebekázeň takového postoje, přesto je něčím, co dle našeho soudu je přímo proti lidské přirozenosti a též – proti přirozenosti pravdy. Pravdou, kterou zde hledáme, je naopak to, co nám nebude moci nikdo nikdy vyvrátit.

Shrňme tedy naše dosavadní požadavky na pravdu. Pravda je zcela určitě něco *individuálního*, co nám poskytuje dostatečnou *jistotu* (nakonec i před sebou samými), že se nemýlíme; zároveň není jistotou jen v sobě, ale má určitý *přesah*, poukaz ke světu. K těmto bodům, které jsme již zmínili, bych snad dodal ještě čtvrtý, a sice že pravda má *moc*; a to moc jednak v tom smyslu, že skutečná pravda je přesvědčivá – pro nás i pro ostatní, kteří se s ní setkávají, avšak též v tom smyslu, že je důstojné se jí *podřídít*, a tak uznat za cosi nadřazeného vlastní individualitě.

Pravda je to, čemu mohu vydat svědectví (*martyreuein*), a zač mohu položit život. Ano, zde už opravdu překračujeme poloměr filosofického zkoumání, neboť se nám Pravda vskutku jeví jako hodna náboženské úcty, neboť má naprosto fundamentální vztah k základům našeho života a naší identity. Mimochodem, jakou jinou *identitu* můžeme mít, nežli *pravou*? Falešnou? Tedy mám být roven něčemu, čím nejsem? To není identita, to je ne-identita. Jestliže tedy chceme být sami sebou (a to už v moderní době chceme všichni), nezbyvá nám nežli uctívat pravdu jakožto jediné možné médium, jakožto jediný možný prostředek této identity. Nezbyvá nám nežli *žít v pravdě*.

Domnívám se, že tento náboženský rozměr pravdy je dnes potřeba opět vzkřísit. Pravda jako něco, co je hodno úcty, ale přesto je individuální – tedy není na jednotlivci nezávislé; nemůže být myšleno odděleně od něho. A zároveň Pravda jako něco individuum přesahujícího, čím jedinec nemůže disponovat, ani to "vlastnit", ale v čem může žít, co ho může naplňovat jako dosažitelný/dosažený, ale přesto vzdálený protějšek, jako ideál. (Oproti tomuto vznešenému pojmu pravdy, jaký se zde snažíme zachytit, je jistě ono strašidlo, jež jako personifikovaná pravda chodí po světě v pohádkách, hodno politování a vpravdě si zaslouží svůj úděl – být vysmíváno a napadáno.) V takto vznešeně pojaté (individuální) pravdě máme přesto cosi shrnujícího a integrujícího, něco co –snad - může být *pravým* (tj. *úplným*) vyjádřením univerzality nadosobní kognitivní skutečnosti A – ač jsme k ní museli urazit dlouhou a obtížnou cestu - můžeme ji považovat i za *zjevení*, neboť bychom nikdy nebyli mohli dorazit až na sám její konec, kdyby nám Pravda nebyla vykročila vstříc. Zjevení je ovšem víc nežli vyjádření: zjevení má vždy komplexní a symbolický charakter, takže "vrhá světlo" i na mnohé, co není ohniskem našeho zájmu, co však je přesto přítomno jako kontext. Je-li tedy nyní pravda zjevením, musí mít i jako zjevení svůj integrující, sjednocující charakter. Musí mít charakter umožňující naší individualitě *přesah* ke světu a do světa. Jestliže tedy naše klopotná pouť za pravdou dosáhla svého cíle, tedy úplnosti smyslu a pevné jistoty, je tím zasažen svět našeho já, neboť se nám tím dostává *zjevení* současně *Pravdy* (již můžeme takto považovat za cosi božského) ale i *světa*. Skrze pravdu se pak mohu ke světu skutečně a nevirtuálně vztáhnout; pravda mi dává slova, jimiž mohu svět nejen pojmenovat, ale i oslovit. Tento základní charakter pravdy, totiž její úplnost, právě v tomto zřetelně vystoupí a odhalí nám každé jiné kognitivní vztahování se ke světu, například a hlavně veškeré klasifikování/nálepkování lidí a věcí do všelijakých (vymyšlených) kategorií jako typický příklad *polopravdy!*

Jestliže shrneme toto závěrečné odhalení, všimne si nezávislý čtenář asi, že to, jak se zde snažíme bojovat o uchopení pravdy jakožto intelektuální, ale i ontologické jistoty, původnější nežli samo naše bytí, má hodně společného s tím, jak hledal jistotu poznání René Descartes. On ji našel nakonec v čistém myšlení, v aktu *cogito*, my poněkud jinde, zřejmě také proto,

že se nezříkáme u takovéto jistoty pravdy jejího mystického rozměru, který a jedině který nám posléze umožní svoji pravdu i nahmatat ve světě. A vrátíme-li se na konci článku obloukem k na začátku zmíněnému Leibnizovi, musíme i zde konstatovat, že naše konečné vnímání pravdy má mnohé společné s jeho "předzjednanou kognitivní harmonií". Jenom není zcela jisté, zda je skutečně předzjednaná, zdali onen božský svět pravdy je skutečně nejen ontologicky, ale také časově prioritní vůči našemu usilování. Ale to je otázka, která vede již jinam.